

Nekaj deontoloških vprašanj nadzorovanja in spreminjanja vedenja

Janez Pečar*

Vedenjska tehnologija postaja čedalje zanimivejša za veliko razpravljanj, ki zadevajo vprašanja nadzorstva nad ljudmi in spreminjanja njihovega ravnanja. Čeprav kazensko pravosodje vsake družbe pojasni razmeroma nizke odstotke znane kriminalitete — ta nikakor ne pomeni celote — in čeprav pripelje do sodbe še manj osumljenih in kot pravijo, skoraj nobenega ne rehabilitira, je spreminjanje človekovega vedenja osrednja tema ne samo specializiranih služb za resocializacijo, za vzgojo in izobraževanje itd., marveč tudi marsikatero politične ureditve, še posebno, če ureditev vpečuje nove vrednote, ki dotlej niso bile sprejete med vsemi družbenimi plastmi. Neredko se vnaprej ustvarjajo vedenjski modeli in pričakovani vzorci, s čimer se želi doseči tudi določen tip osebnosti, ki bi kar najmanj odstopala od mišljenega povprečja ali konformnosti, čeprav na splošno že od nekdanj, tako v naravi in v družbi »konformizem ni eden izmed zakonov življenja«,¹ posnemanje pa je le ena izmed možnosti ter je nima vsak in jo je marsikomu težko sprejemati, ne da bi se kdaj pa kdaj upiral.

Kazensko pravosodje z vsemi svojimi organizmi obravnava le nezaten del družbene odklonskosti in skuša spreminjati le nekatere — prijete. Zunaj njihovega obsega ostaja dosti nedotakljivih in vsi tisti, ki po posledicah svojega ravnanja ne prihajajo v njegovo pristojnost, ki pa jih zajemajo druge družbene (formalne ali neformalne) ustanove. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, kdo kako vedenje ocenjuje za odklonsko, kakšno vedenje je treba spreminjati (še posebno, če se čedalje bolj srečujemo z novimi vrstami vedenja), koga je treba integrirati, socializirati ali resocializirati, ali nadzorstvo sploh še ustreza (vštevši ustrezno pravo) in ali ga ni treba reformirati (oziroma revidirati), ali se spleča zvrčati ves družbeni srd na majhno število zapornikov itd., in ne nazadnje — koliko vse to (spricho majhnih ali vsaj zelo dvomljivih izidov) stane.

Od tod tudi vračanje k že zdavnaj spoznani resnici, da je ljudi bolje spreminjati, še preden je prišlo do nezaželenih posledic, kakor pa potem, ko so že tu, kar bi pomenilo, da je preprečevanje še vedno najbolj rentabilno in sprejemljivo.

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, 61000 Ljubljana, Trg revolucije 11.

¹ Williams (Biologija ponašanja) s. 8.

Sestavek se ne namerava ukvarjati s pojmovanjem odklonskosti marveč s posledicami (izhajajočimi iz prava ali pa tudi ne), ki imajo v človekovem vedenju predvsem družbene, psihološke in druge učinke. Zaradi njih spreminjamo vedenje ljudi ali ljudi same in jih bodisi z njihovim sodelovanjem ali brez sodelovanja prilagajamo določenim modelom (to je včasih tudi problematično). Veliko uporabnih tehnik v vedenjski znanosti se namreč opira na zmožnosti, občutke, navade in druge osebne sestavine klientov v postopku njihovega spreminjanja.

Ob postavljenem problemu prav tako načelnjamo vprašanja kriminalne politike, toda bolj mimogrede in le toliko, kolikor gre za spreminjanje človekovega vedenja s posameznimi tehnikami, sredstvi in sploh vedenjsko tehnologijo, ne da bi nas pri tem zanimala reakcije javnosti — te so pogosto ambivalentne, nejasne, čustvene itd.

Toda glavno vprašanje pri tem je, kako dosegati tvorne družbene spremembe v vedenju ljudi in njihovih osebnosti, ne da bi uporabljali škodljive metode in ne da bi se morali bati nezaželenih, od pričakovanih nasprotnih učinkov.

Zato se ukvarjamo tudi z deontološkimi vprašanji in spreminjanjem spreminjevalcev; ti pogosto ravnajo čustveno in po izkušnjah iz preteklosti. Neredko jim očitajo, da se ukvarjajo predvsem z ljudmi iz nižjih dohodkovnih plasti; domača raziskovanja ne morejo potrditi morebitnih ugovorov. Dejstva, kakršna so, tudi ne bi mogla ostati brez ideoloških implikacij, zlasti ne pri iskanju odgovorov, zakaj je tako.

Sestavek nikakor nima namena reševati vprašanj, marveč jih predvsem načinja. O vlogi nadzorstva pri spreminjanju vedenja z vsemi drugimi sestavinami — vštevši ustrezno vedenjsko tehnologijo in znanosti o vedenju — v naših razmerah še premalo vemo. Zato je rešitev pričakovati šele v prihodnosti. Vendar ne vedno takšnih, ki bi reševale status quo.

1. Socializacija

Človek se ne rodi socializiran, zato se mora ves čas življenja izpopolnjevati in svoje človeške zmožnosti prilagajati družbenemu in naravnemu okolju, v katerem živi. Proces, v katerem se pod vplivi raznih družbenih ustanov oblikuje posameznikova osebnost, navadno imenujemo socializacija. V njej posameznik v razmer-

jih nasproti množici drugih posameznikov in skupinam ureja svoje življenje, upošteva (ali pa tudi ne) vrednote, ki jih ljudje sprejemamo zaradi življenja v skupnosti in ki človeštvo ali širše skupine peljejo k določenemu cilju. Brez tega najbrž ne bi bilo civilizacije in ne organiziranega življenja, niti tistih družbenih ustanov, ki temelje na pravu in ki v moderni družbi tudi v imenu skupnosti, ali po njenem pooblastilu (ne glede na to, ali gre za državne ali kako drugače sprejete norme) opravljajo nadzorstvo nad ljudmi ali spreminjajo njihovo vedenje (včasih tudi z neosebno nadzorstvom).

Vsak izmed nas je že kmalu po rojstvu podvržen pravilom kako živeti v družini, šoli, v takšni ali drugačni skupnosti, bodisi v prostem času ali na delu. Ne nazadnje se tudi vsaka družbena politična ureditev močno prizadeva, da bi svoje pripadnike vzgajala v duhu svojih političnih načel; ta so pogosto na splošno prevzeta iz zakladnice preteklih izkušenj, dodajajo pa jim še vrednote, ki jih ureditev želi doseči v prihodnosti. Od njih se ne redko pričakujejo revolucionarne spremembe, kot npr. pri nas samoupravna narava skupnosti, brezrazredna družba, socialna varnost, uveljavljanje posameznikovih ustvarjalnih zmožnosti, odprava izkoriščanja, odstranjevanje družbenih deformacij, gmotni in kulturni napredek, zvišanje življenjske ravni,² itd. V zvezi s tem sta v središču naše družbene pozornosti človek in njegov položaj³, v prihodnje naj dosežeta tako stopnjo, ki bo kar najbolj ugodna za posameznikov kulturni, družbeni, socialni in gmotni razvoj. Hkrati je tovrstna usmeritev podprta z ustavnimi spremembami, skratka s pravom, ki pogosto skuša smotre socializacije (tudi politične) doseči z grožnjo ali prisilo.

Socializacija najbrž ne bi bila to, kar je, če bi njene cilje in sredstva, uresničevali samo z normativnimi pripomočki; ti bi lahko rojevali prej odpor kot pa sprejemanje. Zato jo podpirajo (zlasti tudi v socialističnih družbah) razni propagandni in moralni ukrepi, ki jim včasih ne gre zanikati političnega ozadja pri pripravljanju ali uresničevanju pravno propagiranih splošnih družbenih sprememb, ki naj peljejo tudi k spreminjanju ljudi, tudi zaradi njih samih in ne samo zaradi političnih struktur. V zvezi s tem se za spreminjanje ljudi pričakujejo in pripravljajo razne družbene sile, do mikroorganizmov, kot so družina, delovna organizacija, šola

itd. hkrati pa se v socializaciji posveča velika pozornost mladim ljudem. Tako so k socializaciji, zlasti politični, pritegnjene širša družba in njene skupine kot posamezniki — spreminjevalci, ki si prizadevajo premakniti družbo iz sedanjega stanja na višjo oziroma drugačno zaželeno raven.

Spreminjanje ljudi (včasih se še ne ve, kakšno vedenje je zlasti zaželeno, in pogosto prihaja do novih oblik vedenja) pa ne more potekati brez motiviranosti. Le-ta socializaciji (tudi politični) zlasti v zadnjih letih pri nas ne ostaja nepojasnjevana. Vprašanje pa je, če je lahko za vsakega posameznika dovolj privlačna, da bi mu lahko pomenila oporo pri njegovih zasebnih pobudah. Le-te so lahko tudi navzkriž s tistim, kar se na splošno želi doseči za vse. Zato so nekateri »postavljeni pred bistveno večje in težje socializacijske zahteve«⁴ in tako so cilji, ki se zde za marsikoga odmaknjeni, nedosegljivi ali iluzorni, posebno ker naj za vse velja enak, vnaprej določen obrazec, ne glede na družbeno plast, starost, posameznikova hotenja itd. Vedno pa je v središču pozornosti posameznik in manj družba kot celota, ker se vedno sprašujemo, kako posameznik odstopa od družbenega povprečja, ne pa narobe.

Skratka, splošno pozitivna in kolikor toliko uniformna prizadevanja lahko rojevajo (če ne ravnodušnosti) tudi odklanjanje in morebiti celo negativno odklonskost od povprečnega in pričakovanega. S tem pa smo upoštevali že družbene in posamezniške deformacije že prešli v področje, ko je treba, ne samo ljudem pomagati pri spreminjanju vedenja iz dovoljene kvalitete na še višjo zaželeno raven, marveč, je treba poboljševati deviante (po škodljivih posledicah njihovega vedenja) in jih znova vračati v njihovo družbeno okolje, upajoč, da ne bodo več moteči (hkrati pa je družbeno nadzorstvo lahko še vedno pozorno nanje), ali jih od tega odvrčati (čim bolj zgodaj, tem bolje).

Od tod in zato tudi različni rehabilitacijski ukrepi zoper posameznike. Namen ukrepov je ne samo varovati družbo pred njimi, marveč tudi v vzgojnih, psihičnih, kulturnih in drugih plati spreminjati ljudi (bodisi na prostosti, bodisi zunaj nje), da bi bili sprejemljivi za družbo oziroma za tiste njene ustanove, ki o tem odločajo, formalno ali neformalno.

V tej resocializaciji pa skušajo ustrezni družbeni mehanizmi s posameznimi (poklicnimi ali

² Iz resolucij desetega kongresa ZKJ.

³ Stališča in sklepi 7. kongresa ZKS, s. 55.

⁴ Bregant, s. 61.

prostovoljnimi) spreminjevalci vedenja, z vzgojo, poklicnim usposabljanjem, s pomočjo znanosti o vedenju⁵, politično socializacijo in kako drugače pri deviantih doseči zaželene vedenjske standarde in reintegracijo.

»Družbeno okolje, družbene interakcije, družbeno učenje, modificiranje posameznikovega vedenja⁶ pa postajajo ob »tretmansko« naravnani resocializaciji glavni posredovalec spreminjanja vedenja (in posameznikove osebnosti). Glede na to pa je treba reči še marsikaj o tretmanu in kazenskih ukrepih.

2. Tretman (v razmerah omejevanje prostosti)

Obravnavanje deviantov in ljudi z bolezensko odklonkostjo (alkoholiki, duševno abnormni) se (ali naj bi se) povezuje z etiologijo njihove odklonkosti, upošteva položaje, v katerih ljudje delamo odklone. Zatorej naj bi vsako obravnavanje potekalo v razmerju vzrok — zdravljenje oziroma poboljševanje bodisi na osebni patološki bodisi na psihosociološki ravni. Za posameznika so najpomembnejši duševni vzroki, s katerimi se ukvarja nekaj psiholoških teorij pojasnjevanja vzrokov, zlasti pa biopsihološke, razvojne, psihodinamične in socialnopsihološke teorije.⁷ Psihoanalitične in sociološke ugotovitve⁸ o vzročnosti dopolnjujejo podobo o deviantu in omogočajo dodatno terapijo, oziroma obravnavanje, ki ni usmerjeno le na spreminjanje posameznika, marveč tudi na njegovo (zlasti ožje) okolje (npr. deviantovo družino). Ker morajo spreminjevalci človekovega osebnega vedenja spreminjati predvsem posameznika, ni čudno, da so tipi obravnavanja prišli iz psihologije, socialne psihologije, sociologije, antropologije in psihiatrije, torej iz ved, ki že po svoji naravi obravnavajo človekovo vedenje, bodisi kot posamični, bodisi kot množični pojav.

Terapija s katero se želijo doseči spreminjevalni smotri, je lahko osebna, družinska, skupinska, zdravstvena, vzgojna, socialna in ne nazadnje tudi verska in politična. Čeprav v terapijo prihajajo spoznanja o možnosti permissivne prevzgoje in je čedalje bolj zaželeno sodelovanje spreminjenca v procesu obravnavanja pa sodobna raziskovanja še vedno ugotavljajo, da so »ostri telesni naporji lahko učinkovita metoda za

zmanjševanje povratništva in števila mladoletnih prestopnikov«⁹. Zlasti ko gre za tretman lahko glede tega ugotavljamo dve skrajnosti; permissivnost in telesno bolečino, prizadejano ne z mučenjem, kot nekoč marveč povzročeno kako drugače, a zato morda nič manj bolečo.

Spreminjanje človekovega vedenja (ne samo vedenja, marveč tudi predvsem ljudi) se od posameznika čedalje bolj prenaša v skupino posameznemu deviantu podobnih ljudi in se ob pomoči terapevta razvija v terapevtski skupnosti, v zavodih, katerih prevzgoja temelji na skupnostih tam prebivajočih ljudi, v posebnih klinikah pri sodiščih, v vzgojnih delovnih kolonijah itd.

Danes vlada nemajhno zaupanje v tako imenovano skupinsko delo;¹⁰ z množično skupinsko terapijo, psihodramo, konfrontacijo stališč, dotikanjem, govorom, pantomimo ali se kako drugače skušajo doseči (pozitivne) spremembe. Če odmislimo, da utegne biti skupinsko delo »psihološka analiza za reveže«¹¹, ima morda prav toliko slabih strani kot prednosti in »pomislekov etične narave«¹² še posebno v tistih prisilnih položajih, ko se posameznik mora udeleževati skupinske terapije, kadar živi v omejeni prostosti. Glede tega pa ne ugotavljajo zaman, da skupinske metode postajajo »glavno poboljševalno sredstvo osebja, ki dela z obsojenci v veliki večini kazenskih zavodov«.¹³ Skupinski terapiji v prid tudi ne govori dejstvo, da se v prisilnih položajih s tem ukvarjajo neprimerni ljudje, pogosto s prisilno in kaznovano naravnostjo.

Tudi tradicionalna psihoterapija doživlja kritike, da ni zmožna izpolniti pričakovanj, zlasti ker poudarja konformizem in posnemanje, imobilnost in vklapljanje v zastarele strukture.¹⁴

Prevzgoja in tretman, ki se razvijata v prisilnih položajih ob uniformi, cenzuri, omejeni prostosti, za rešetkami in naelektreno žico na obzidju in podobnem, s prevzgojevalci, ki morajo pogosto delati pod enotnim vodstvom, pod nadzorstvom drugih, načrtno, ko morajo pokazati uspeh itd., lahko postaneta statična, nezmožna spoznavati spreminjajoče se zahteve in zato tudi neustrezna, kljub morebitnim prizadevanjem glede svetovanja, vodenja in terapevtskih programov.

⁹ Kelly-Baer, s. 444.

¹⁰ Več o tem: Vodopivec, K., s. 792—804.

¹¹ Destouche, NR, 6. junij 1969, s. 346.

¹² Vodopivec, K., s. 800.

¹³ Arnold-Stiles, s. 77.

¹⁴ Skaberne, s. 299.

⁵ Outerbridge-Harrison, s. 80.

⁶ Vigod, s. 412.

⁷ Več o tem: Shore, s. 456—468.

⁸ Schoenfeld, s. 480.

»Treatment« ideologija ima namen rehabilitirati in odvrniti posameznika od pomanjkljive socializacije s tem, da ga skuša privajati na sprejemljive norme in vrednote ter urediti njegovo osebnost, čeprav je po drugi strani o »poboljševalni filozofiji« slišati, da ne sme temeljiti na rehabilitaciji¹⁵ in da je samo eno izmed številnih družbenih orodij za spreminjanje ljudi ter naj se ne ukvarja z vzgojnimi, telesnimi in duševnimi pomanjkljivostmi ljudi.

Skratka, spreminjanje vedenja (zlasti odklonkega) je »visoko individualiziran in drag proces«¹⁶, odgovoren in zapleten še posebno, če se opravlja v zaporski skupnosti, ko gre hkrati še za varovanje družbe pred nevarnostjo obsojenca, za njegovo kaznovanje, in ne samo za njegovo spreminjanje. Tretmanska ideologija pa ne shaja brez sodelovanja posameznika, ki mu je namenjena. V zvezi s tem pa lahko množica misli, teorij, sredstev, tehnik in prizadevanj, postane popolnoma neuspešna, ker brez pripravljenosti prizadetega lahko ustvarja učinke, nasprotno od pričakovanj. Od tod tudi nasveti na prenovitev tretmana, vpeljavo poskusov in spreminjanje spreminjevalcev, do svaril pred dosegljivimi tehnikami, kondicioniranjem programov in tako dalje. Čedalje tehtnejša pa so spoznanja, po katerih naj bi čim več ljudi prevzgjajali v skupnosti na prostosti.

3. Kazenski ukrepi

Človeštvo je v svoji zgodovini uporabljalo nešteto ukrepov zoper deviante, ki se niso podrejali v pravo zapisanim (ali pa tudi ne) oziroma privzgojenim vedenjskim pravilom. Od golega maščevanja in zastraševanja je v filozofiji kazni skozi tisočletja človeštvo prišlo h kazni kot sredstvu za poboljšanje in spreminjanje vedenja, čeprav prvine povračila, izločitve iz družbene skupnosti, zastraševanja drugih itd. v tem ukrepu še vedno obstajajo. Hkrati pa je družba v svoji domiselnosti posebno v zadnjih desetletjih ustvarjala nove in navidezno blažje kazni, odvisne od razvojne stopnje posameznih kazenskopravnih režimov, ravni kulture in civilizacije, politike in občutka varnosti oziroma ogroženosti posamezne družbe. Od prejšnjih, predvsem telesnih kazni in mučenja se je obrnila k vplivanju na osebnost v duševnem smislu in k »dozdevni« pomoči. Glede tega je sestavljen cel

sistem ukrepov in poleg tega izdelani različni modeli poboljševanja, vštrevši socialno delo, ki se ponekod šteje za poglavitno nalogo izpolnjevanja kazenskih ukrepov. Le-ti pa s kaznovorno politiko sploh pomenijo »najpomembnejšo obliko družbenega nadzorstva.«¹⁷

Poleg pravnih ukrepov, ki jih v moderni družbi navadno določa državna oblast in doslej še le redkeje posamezna združenja ljudi na nedržavne načine, pa poznamo vrsto drugih nedržavnih toda družbenih ukrepov posameznih skupin (od družine naprej), te s svojimi (tudi nepisanimi) normami (z nagrado in kaznijo, grajo in hvalo, sprejemanjem in zavračanjem ipd.) ustvarjajo ali vsaj vplivajo na konformnost v vedenju posameznikov in skupin. Čeprav se zdi, da matere in očetje, sorodniki in soseska, tovariši pri igri in delu itd. še največ prispevajo k oblikovanju in konformnosti vedenja, in čeprav lahko hkrati opravljajo tudi neusmiljeno nadzorstvo, vštrevši kaznovanje, pa je, vsaj kaže tako, več zanimanja za kazni, določene od državne oblasti. Le-te izpolnjujejo — če ne drugače, tudi z nasiljem in prisilo — za to posebej usposobljeni ljudje formalnega nadzorstva, ki jim je to na tej ali oni stopnji in oziru — življenjski poklic.

Čeprav se kazni odvzema prostosti — teh jih je čedalje manj — izpolnjujejo v posebnih zavodih, pa je hkrati res, da povsod po svetu ugotavljajo, da so zapori, »ne samo dragi, temveč v kosanju z naraščajočo kriminaliteto tudi neučinkoviti.«¹⁸ Glede na to in še posebej ob razmišljanju koliko vlagati v državna prizadevanja za poboljševanje manjšega števila obsojenih ljudi (kajti povsod po svetu so prijeti samo nekateri in še zdaleč ne vsi) se porajajo tudi nove možnosti za cenejše in pripravnejše izvrševanje kazenskih ukrepov, ki ne deprivirajo posameznika kot zapor, in ki jih ne vrednotijo podobno kot zapore (ti naj bi bili — kot menijo številni — sovražnik prevzgoje). To pomeni, da kazen postaja čedalje manj trpljenje¹⁹, čeprav ga niti v najbolj idealnih razmerah ni mogoče v celoti odstraniti, ker ni samo objektivna, marveč predvsem subjektivna kategorija. Čedalje manj je tudi ljudi, ki bi še verjeli, da zaporska disciplina in vse, kar pripada kazenski ukrepi, vpliva na zaviranje oziroma zmanjševanje kriminalitete v prihodnosti,

¹⁵ Glej o tem: Amos, s. 45.

¹⁶ Gemignani, s. 49.

¹⁷ Zupančič, s. 237.

¹⁸ Hall, s. 46.

¹⁹ Glej o tem: Hoefnagels, s. 138.

kajti vsak mogoči storilec navadno misli, da zapori niso zanj, marveč za druge, hkrati pa »zastraševanje nima ničesar opraviti s pravičnostjo...«²⁰ in povrh vsega »strah nikoli ne more biti v celoti zastrašujoč«²¹.

Ob tehtanju dobrih in slabih vplivov kaznovanja na storilce in spreminjanje njihovega vedenja k resocializaciji, nastajajo različna mnenja. Pri tem ne gre prezreti, da je izvrševanje kazenskih ukrepov na prostosti za večino sprejemljivejše kot dolgotrajno bivanje v zavodih, ki ustvarja na obsojencih razne deformacije, čeprav so pri tem pomisleki zaradi nepopoljšljivih. Tudi posamezna spoznanja filozofije kaznovanja glede »zastraševanja, maščevanja, plačila, povračila, obrambe, nevtralizacije, eliminacije, onesposabljanja, pokore, kesa, poboljševanja, resocializacije, ravnotežja«²² itd. dobivajo spričo civilizacije in humanizacije nove razsežnosti in odgovore. Hkrati pa se porajajo nova omahovanja ob tem, kako sploh ravnati s storilci, da ne bo občutkov, da smo premalo storili za potešitev javne maščevalnosti in preveč popustili v blagosti, ker da so tveganja spričo nespodbudnih dosežkov resocializacije prijetih le prevelika.

Klici po reformaciji kaznovanja in pravosodja niso osamljen pojav. Zato se tudi pred kriminologijo v okviru kaznovanja postavljajo nove naloge in dejavnosti, ki ob uporabi tehnik socialnega, psihiatričnega, psihološkega in drugega dela zbujejo nova upanja v terapevtskih skupnostih. Toda to je le ena plat zadeve, po drugi pa se ponuja čedalje več sankcioniranih ravnanj, ki s permisivnostjo na eni in z represivnostjo na drugi strani ustvarjajo konfliktnost in vrtenje v krogu brez izhoda. Vse kaže, da tisti, ki določajo, kaj je odklonsko, nikakor ne sodelujejo dovolj dobro s tistimi, ki to odklonskost spreminjajo. Razložki, ki se ustvarjajo med dejanskim in želenim vedenjem, bi morali vplivati na organizacijo in obseg nadzorstva pa tudi na ukrepe pri spreminjanju spreminjevalcev vedenja.

4. Znanost in tehnologija

Z razvojem znanosti in tehnologije napredujejo tudi dejavnosti spreminjanja človekovega vedenja in njegove osebnosti. Znanost in tehnologija ne samo vplivata na človekovo biofizično

prilagajanje in podrejanje okolju, marveč omogočata tudi družbene spremembe v globalnem smislu, delujeta na osebna razmerja med ljudmi in ne nazadnje ne ostajata neizrabljeni tudi pri spreminjanju in napredovanju vrednot in ljudi. Gmotna kultura, ki s tem prihaja človeku sicer lajša življenje in mu omogoča več prostega časa, ta pa med drugim tudi ni brez pomena za nastajanje odklonskih pojavov. Hkrati pa s svojim napredkom daje možnosti za naravnavanje ljudi k določenim ciljem; navadno jih določajo tisti, ki imajo moč nad drugimi. Od tod tudi ugotovitev, da je tehnologija kot sad znanstvenega dela v službi dominacije in zato lahko prihaja do zlorab, nasilja, nezakonitosti, samovolje itd. tudi pri nadzorovanju ljudi in spreminjanju njihovega vedenja in osebnosti. Če vzamemo za primer samo množična občila, spoznamo, da tisti, v katerih rokah so, lahko v marsičem odločajo ne samo o resentimentu ljudi, marveč tudi v njihovi socializaciji, politizaciji ipd. s čimer se prav tako oblikuje vedenje in reakcije ljudi ob nekaterih dogodkih, za katere jih vnaprej pripravljajo ali pozneje samo razlagajo.

Znanost in tehnologija sta »ključ za prihodnost človeštva«²³, hkrati pa lahko človeka v sedanosti nadzorujeta, ga osvobajata, zaslužujeta ali celo uničujeta. Glede na to, menijo nekateri »tehnologija ni nikoli nevtralna«, »vedno vsebuje sistem vrednot človeštva...«, »je del družbenih procesov in se spreminja le, kadar se dogajajo velike družbene spremembe«²⁴.

Pri nadzorovanju vedenja in njegovega spreminjanja se uporabljajo razna dognanja družboslovnih znanosti (sociologije, antropologije, psihologije, psihiatrije, socialne psihologije, kriminologije, penologije, policijskih znanosti itd.). V tehnologiji pa je čedalje več elektronskih, bioloških in kemičnih dosežkov, ki pod imenom »tehnologija človekovega vedenja«²⁵ čedalje bolj prodirajo v nadzorovanje in resocializacijo, tako da se nekatere človeške organizacije spreminjajo v nov tip ustanov, in da se je v prihodnje bati za »varstvo nas samih pred nastajanjem novih nazorov nadzorovalcev z doktorati. In kdo nas bo rešil pred našimi rešitelji, se sprašujemo?«²⁶

Revolucija v kibernetiki, vojaška tehnologija, človeški inženiring, policijsko pokrivanje terena z avtomatičnimi poročevalci podatkov, laser in naprave za nočno opazovanje in sploh elektron-

²⁰ Cooper, s. 172.

²¹ Prav tam, s. 173.

²² Christiansen, s. 68.

²³ Technology, Power ..., s. 109.

²⁴ Prav tam, s. 111.

²⁵ Hartt, Canadian Bar Review, s. 65.

²⁶ Prav tam, s. 64.

sko prisluškovanje, zveze ter prenos slike in besede neodvisno od razdalje, psihofarmakologija, kultura naselij ob spoznanjih psihologije okolja, psihoanaliza, hipnoza, holografija, presajanje, nevrokirurgija, uporaba satelitov in lunarnih postaj, posebni postopki za nadzorovanje ljudi, teorije učenja, termofotografija itd. že danes omogočajo drugačno učinkovitost v spoznavanju človekovega vedenja in tudi v poboljševanju. Kar je bilo nekoč v znanstveno-fantastičnih romanih nedosegljivo, je danes resničnost in obeta še večja pričakovanja (če ne celo strahu), v prihodnosti. Prihranek časa in stroškov, večja hitrost v reagiranju, nova oprema, čedalje večje število spoznanj kako se ukvarjati z devianti, da ne bodo preveč škodljivi, in kako jih konformirati omogočajo tudi nove taktike in metode, ki se v boju s kriminalnim svetom pogosto opravičujejo z neusmiljenostjo in nečlovečnostjo nasprotnika. Le redkeje se vabi h globljemu razmišljanju kako se ravnati med Scilo in Karibdo, to je upoštevati veljavni pravni red ter moralno formalne družbe, ko je hkrati treba izpolnjevati njene zahteve glede varnosti pred podzemljem, ki ne pozna meja.²⁷

Znanstveno-tehnična revolucija prinaša za »tehnologijo človekovega vedenja« nova vprašanja, ne samo tehnološke, marveč predvsem družbenopolitične in deontološke narave. Ponekod tudi ne ostajajo brez ideoloških primesi, posebno ker se mora razvoj znanosti in tehnologije povezovati z družbenimi interesi in ker se (zlasti pri nas) nadzorstvo in spreminjanje človekovega vedenja izpolnjujeta (ali naj bi se glede na pravno urejenost in politična hotenja) s pomočjo in ob udeležbi slehernega občana in samoupravljalca.

Glede na to in v zvezi s tem pa bi se morali spraševati, kdo in zakaj dela novo tehnologijo, kakšna je filozofija poklicnih spreminjevalcev vedenja, ali je za to treba iskati nova izhodišča in načela ali pa kar opravičevati stara ob uporabi novih tehnik? Kako pravo sledi novim tehnološkim in znanstvenim dosežkom, kako je s prostovoljnostjo pri nadzorovanju in spreminjanju osebnosti, ali odvzem svobode že sam po sebi opravičuje poseganje v človekovo osebnost in njeno spreminjanje? Ali novim tehnološkim dosežkom slede ustrezne moralne rešitve itd. in ne nazadnje, ali se sploh zavedamo vseh posledic, ki jih prinašata znanost in tehnologija v nas samih in v našem okolju?

²⁷ Pri nas npr.: Žerjav, s 329.

5. Zasebnost

S tem pa se že načenja eno izmed najpomembnejših vprašanj, ki tarejo današnji (zlasti razumniški) svet, to je vprašanje zasebnosti. Z zasebnostjo mislimo tu na določeno ali zaželeno stopnjo osamljenosti, ki ne vsebuje družbene, skupinske ali družinske izločenosti, in to predvsem v tistih priložnostih vsakega posameznika, kadar to želi in je zanj to posebno pomembno.

V razmerjih posameznik in formalno družbeno nadzorstvo se pogosto srečujemo s položaji, v katerih je zasebnost dokaj ogrožena ali ko je sploh ni zaradi kakih višjih interesov. Gre zlasti za družbene položaje v katerih se mora zasebnik marsičemu v okviru »zaželenosti« odpovedati v prid skupnosti. Toda prenekateri od teh položajev je urejen v pravu in podvržen instančnemu nadzorstvu, čeprav morebiti šele na pritožbo. Hkrati in ker je položaj normiran, je vsakomur jasno, kaj lahko pričakuje in kaj sme, to pa morda pomeni tudi možnost upiranja ob kavtelah, ki jih pozna več strani.

Toda pri vseh drugih nepravno urejenih položajih in možnostih vplivanja in popravljanja človekovega vedenja, ki niso vsebovani v pravu in sankcionirani v razmerjih zasebnik — nadzorstvo, pa se posameznik pogosto znajde sam in nezavarovan pred vdiralci v njegovo zasebnost, zlasti če gre pri tem še za razmerja terapevt (kakršen koli) — klient.

Isti klient je v kazenskem postopku zaradi storjenega dejanja zavarovan pred morebitnimi nasilnimi vdiralci v njegovo zasebnost z ustreznimi pravnimi določili in možnostmi pritožbe ob strokovni pravni pomoči. Toda pozneje, ko skušajo v nekaterih državnih ustanovah spreminjati njegovo osebnost in vplivati na vedenje (resocializirati), tega ni več in je prepuščen drugačnim razmerjem. Ta razmerja so bolj ali manj vezana na deontološki kodeks spreminjevalcev vedenja in na posameznikovo razmerje v procesu spreminjanja. Popolnoma jasno je, da je zasebnost v zaporskih skupnostih ali v institucionaliziranem okolju popolnoma nekaj drugega kot zasebnost na prostosti, četudi je v razmerjih terapevt — klient prav tako lahko omejena in temelji na prostovoljnosti.

Vplivanje na vedenje in spreminjanje človekove osebnosti v smeri konformizma (ali v karikli v nasprotju od tistega, kar ni in se šele želi doseči) se v vsakdanjem praktičnem življenju

prenekatere službe, kot je socialna, psihološka, psihiatrična (pa tudi šolstvo, prevzgoja itd.) pogosto štejeta kot pomoč. »Pomaganje tudi pomeni vmešavanje v zasebnost. Bolj ko je pomoč strokovna in obsežna, večja grožnja je zasebnosti.«²⁸

Toda zdi se, da so te grožnje precej manj pomembne, če se dogajajo ob prostovoljnosti posameznika in če to želi, medtem ko vse kaže, da se v omejeni prostosti in svobodi odločanja o tem sploh ne razmišlja dosti in sodi k tako imenovanemu tretmanu ali resocializaciji, kajti »pravica do tretmana je sodno razglašena«²⁹ in sodelovanje v prevzgojnem programu se šteje za nujno sestavino življenja v zavodskih ali drugačnih skupnostih, ustanovljenih za resocializacijo (ali socializacijo) ljudi.

Danes se spreminjanje vedenja (behaviour modification) začena šteti za tehnologijo, čeprav gre za učenje navad, spreminjanje življenjskega stila ipd. ter sploh terapijo brez spreminjanja telesne sestave. Izguba zasebnosti (ali vsaj dela zasebnosti) je pri tem kolikor toliko normalen pojav, ki ga posameznik — deviant mora utrpeti v prid skupnosti.

Prilagajanje splošnosti in povprečnosti se razume kot imperativ že od nekdaj in zato je ta proces lašten vsaki družbeni skupnosti, ki hoče živeti v sožitju in čim manj konfliktno. Pravica do zasebnosti je sicer pogosto urejena v pravu, toda hkrati isto pravo pozna tudi izjeme. Etična pravila posameznih strok nadzorovalcev in spreminjevalcev vedenja in osebnosti vprašanja pojmujejo iz svojih zornih kotov, večinoma upoštevaje koristnost in učinkovitost pomoči. Le redkeje se sprašujemo, ali je »pomoč« moralna ali je ne zlorablja kaka »oblast« za podrejanje ljudi in za morebitno socializacijo, ki je pravo tiste družbe ne predvideva. Kaj je z mnenjem o sebi pri tistih, ki so tako spreminjani in ali so se prenarejene sprejeli navidezno, kot simulacijo ali pa so postali res spremenjeni brez razkladnosti v sebi, itd.?

6. Spreminjevalci (in nadzorovalci) vedenja

Ljudje v nadzorstvu in v službah za spreminjanje vedenja imajo največkrat svoje poklice, za katere se posebej izobražujejo in pripravljajo in ki imajo pogosto tudi svoje nepoklicne

pomočnike ali celo prostovoljce na raznih področjih pomoči, vzgoje in izobraževanja. Nadzorstvo pa se v razmerah politizacije javnega življenja obrača za sodelovanje tudi na posamezne družbene skupine; njihovo dejavnost glede spreminjanja vedenja ideologizira ali celo posebej ustanavlja mehanizem za svoj namen tudi kot nasprotno utež ali vsaj dopolnilo k tistim, postavljenim od države in strokovnim.

V zvezi s tem pa je treba znova poudariti, da se nekatere discipline v zadnjem desetletju začnajo močneje ukvarjati, ne samo z družbenimi vlogami (vštevši mehanizme) za nadzorstvo in spreminjanje vedenja, ampak tudi z ljudmi, ki to delajo v imenu družbenih funkcij ali služb. Vprašanja, ki se pri tem znova in znova postavljajo, so zlasti: kdo so ljudje, ki prihajajo k temu delu, kakšna so njihova hotenja glede njihovega poslanstva in kako so s tem zadovoljni sami, ali se jim morda poklic osebno prilega, ali ne opravljajo svojega poklica tudi zaradi kakih morda podzavestnih in slabih nagljenj, od kod sploh pravica delati to, kar delajo, kakšna filozofija ali poklicne norme jih prevevajo (če sploh) pri njihovem vsakdanjem delu, kdo vse lahko vpliva nanje in s čim, in sploh zakaj itd.? Vprašanj je čedalje več in na nekatera prihajajo različni odgovori, na druga pa nezadovoljivi, dokončnih resnic najbrž sploh ni. Najpomembnejša pa so spoznanja, da spreminjanja niso potrebni samo devianti, marveč tudi spreminjevalci ali celotne družbe. In da je prevzgojni proces, ki se ga lotevajo spreminjevalci vedenja, pri posamezniku neredko zaostal vzorec reagiranja formalne družbe, s katero je prav tako lahko že marsikaj narobe.

Spreminjevalci in nadzorovalci še posebno, ker so v nekaterih družbenih funkcijah vezani na hierarhično delovanje in na navodila, ne morejo vedno razvijati svojih ustvarjalnih zmogljivosti tako, kot bi želeli. Takšna stanja povzročajo anomičnost, nezadovoljstvo ter frustracije, delujejo na poklicno moralo in norme. Ker poklicne dejavnosti ni mogoče opravljati po vnaprej pripravljenem vzorcu (ker gre za ravnanje z različnimi ljudmi), je njihova dejavnost lahko dokaj zapletena in ker gre za spreminjanje ljudi, tudi zelo odgovorna. Od tod tudi pogosta prizadevanja za spreminjanje spreminjevalcev in nadzorovalcev, toda morda ne toliko zaradi strokovnih, temveč bolj zaradi političnih želja, kar je odvisno od posameznih družbenih ureditev.

²⁸ Hoefnagels, s. 20.

²⁹ Luger-Lobenthal, s. 22.

Glede na to prihajamo v obdobje, ko »objekt«
pozornosti pri spreminjanju in nadzorovanju
človekovega vedenja ni le deviant, marveč tudi
ljudje, katerih dolžnost je to opravljati, ter druž-
bene vloge, ki jim to pripada, všteti družbo
samo, ki kakor koli že omogoča, vzdržuje in
odmerja takšna ali drugačna razmerja. More-
bitni pritiski na prevzgojevalce se lahko kdaj
tudi negativno kažejo na prevzgojancih, hkrati
pa je osebje, zlasti ob omejeni prostosti spre-
minjancev, razpeto med (kot pravijo) subkul-
turo uprave zavoda in subkulturo klientov. Ker
ima osebje spreminjevalcev vedenja moč nad
ljudmi in možnost manipulacije zlasti tam, kjer
ne gre za povsem prostovoljno podrejanje »pre-
vzgoji«, lahko opravlja svoje naloge avtoritativ-
no, ne terapevtsko, nepermisivno in skratka
tako, da poudarja oblast nad ljudmi. In navadno
se dogaja, da ima največ življenjsko pomembnih
stikov s spreminjanci tisti, ki je najnižji na
lestvici ljudi, ki se v celotni množici osebja —
terapevtov tako ali drugače ukvarjajo s spre-
minjanjem vedenja (policisti, pazniki, mojstri,
vzgojitelji itd.); pri tem lahko marsikomu naredi
življenje prijetno ali nezno. Vsi drugi (so-
cialni delavec, sodnik, psiholog, zdravnik, učitelj
itd.) prihajajo v stik s spreminjancem dokaj
poredkeje.

Glede na to gre čedalje večja pozornost med-
duševnosti dejavnosti v »recipročnih dina-
mičnih vzgojnih razmerij med terapevtom in
klientom, izmed katerih ima vsak določeno so-
cialno vlogo.³⁰

Prevzgoja in nadzorovanje ljudi sta nujen
del družbenega življenja. Ker formalno organi-
zirana nikoli nista zadosti uspešna, se na posa-
meznih področjih opirata še na poklicne in pro-
stovoljne delavce, ki npr. ob pokazenski pomoči,
obravnavanju mladinskega prestopništva, pre-
prečevanju samomorov, boju zoper alkoholizem
itd. pomagajo uradnim ustanovam, največkrat
tudi pod njihovim vodstvom. Pri tem gre za
sodelovanje v krajevni skupnosti, s pomočjo so-
sedov, učiteljev, sorodnikov, delovnih kolegov
ipd. Njihova vloga je zlasti glede na programe,
temelječe na skupnosti, čedalje pomembnejša.

Skratka, spreminjevalci in nadzorovalci ve-
denja, so prav tako kot njihovi klienti podvrženi
spremembam v delovanju in organizaciji svojih
vlog. Ker gre pri njihovem delu največkrat za
»utrditev statusa quo v družbi«³¹, so predmet

čedalje večjega zanimanja družboslovnih zna-
nosti, ki skušajo pri celotnem družbenem ustroju
priti do novih spoznanj o vplivih in spremembah
v vedenju ljudi, tudi tistih, ki nadzorujejo in
spreminjajo.

7. Moralno-etična vprašanja

Nadzorovanje in spreminjanje človekovega ve-
denja, še posebno pa morebitno spreminjanje
njegove osebnosti imajo lahko poleg veliko hu-
manih in dobrih moralno-etičnih plati tudi ne-
katere slabe. Ker se od tega na splošno priča-
kujejo pred vsem dobri izidi, ki naj množice
tako obravnavanih posameznikov pripeljejo v
tabor »večine«^(?) konformistov (ti so to za kar
jih štejejo drugi, morda zelo navidezno, v res-
nici pa so morda tudi devianti, niso bili odkriti
in prijeti), se redkeje (ali nikoli) razmišlja, da
pričakovane koristi prinašajo tudi škodljive
posledice. Te so lahko npr. konformno vedenje
posameznika le pod grožnjo nadzorstva in kazni,
oblikovanje psihološko preračunljivih osebnosti,
ki pazijo le na to, da ne bi tvegale preveč, mani-
puliranje s človeškimi osebnostmi in vdiranje v
njihove intimne sfere, celo brez njihove volje
in pripravljenosti, jemanje deviantovega samo-
zaupanja, da lahko samemu sebi presoja živ-
ljenjska stanja in ukrepa po lastni volji, one-
mogočanje lastnega jaza ljudem, ki so v »tera-
pevtskih ali podobnih skupnostih«^{ipd.}

Vse kaže, da težav ni vse dotlej, dokler po-
sameznik ne stori česa, kar ogroža pravice dru-
gih. Formalno je samo ogrožanje pravic drugih
ključ za obravnavanje, prevzgojo ali resocializa-
cijo; ta naj pripelje do stanja, ob katerem po-
sameznik — deviant ne bo več voljan kršiti
pravic drugih, kar je zelo pogosto samo iluzija
poboljševalcev in načrtovalcev odklonskega ve-
denja, medtem ko za številne sploh ne vemo, da
so znova storili kaj takega, za kar so drugi že
prišli v postopek. Pravica spreminjati druge
zato nosi na sebi pečat dominacije, ki pa se po
posebnih zakonitostih odbiranja in odločanja
znaša nad tistimi, ki se temu sploh teže upirajo
in ki nimajo dovolj možnosti, da bi odvrnili od
sebe »nevarnost«, ki jim grozi. Zadeva je toliko
neprijetnejša, ker se »posegi«^{skrivajo tudi pod}
tako imenovano individualizacijo, ki »odvrča
pozornost od družbenih vzrokov v temeljih
družbenih struktur«³² in se zato ukvarja pred-

³⁰ Levine, s. 23.

³¹ Haferkamp-Meier, s. 113.

³² Hoefnagels, s. 21.

vsem s simptomi in, manj pa z vzroki tam, kjer ti dejansko so.

Glede na to se pred nadzorovalci in spreminjevalci vedenja odpirajo pomembna moralno-etična vprašanja. Na veliko področjih naj bi zadevala vrednote nekaterih poklicev pri ravnanju z ljudmi, ki so njihovi klienti. Pri tem navadno vedno razumemo filozofijo poklica, njegove dobre plati in napolnila za pravilna ravnanja oziroma opozorila za izognitev napačnemu ukrepanju; ponekod pa so prav tako zaželeni nasveti, za reševanje posebnih družbenih in posameznikovih vprašanj. Toda prenekateri poklici, ki kako posega v nadzorovanje in spreminjanje vedenja sploh, še nima izoblikovanega svojega moralno-etičnega kodeksa niti se ne trudi, da bi ga imel. Ni namen tega prispevka razmišljati, zakaj je tako, toda mimo tega dejstva ni mogoče.

Obstoječi kodeksi pa se navadno ne lotevajo globljih deontoloških vprašanj, zlasti ne žgoh težav obetajoče se in naraščajoče uporabe vedenjske tehnologije, ker so preveč prežeti s preteklostjo, ali pa zato, ker komaj dohitevajo sedanost. Tako npr. ni razčiščeno kaj z metodami, ki prinašajo učinke hitreje kot dosedanje, kaj z indokrinacijami najrazličnejših vrst, kako daleč gre lahko vedenjski inženiring, ali prepričanje, vzgoja, poboljševanje itd. lahko bolje nadomestijo električne, kemične, farmakološke in druge spodbude, ali je dopustno bistveno spreminjati klientovo osebnost itd., in ne nazadnje, ali je mogoče »vedenjske kontrolne tehnike za zatiranje antisocialne dejavnosti uporabljati brez dehumanizacije ali tiranije«.³³

Zadeve se še bolj zapletajo, ker se nekatera kriminaliteta obravnava konceptualno analogno z boleznimi, duševnimi ali telesnimi,³⁴ in bi bilo zato nejasno v zdravljenje vpletati kazensko pravosodje z njegovimi institucijami, ki imajo predvsem druge naloge.

Vprašanj torej ni malo. Z novo tehnologijo nastajajo nove težave. Učinkovito družbeno nadzorstvo najbrž tudi ne more vztrajati pri starih načelih in vrednotah v novih razmerah delovanja. Ker jim mora slediti, uporablja novo tehnologijo tudi skrivoma ter mimo pravnih norm in moralnega kodeksa. S tem pa se izeučuje s tistimi, ki so njegovi klienti, in dokazuje, da ni boljše od ljudi, iz katerih ustvarja

deviante. Tako prihajamo do novih zornih kotov vrednotenja morale deviantov nasproti morali nadzorovanja človekovega vedenja.

8. Prihodnost

Glede na to se nam nehote postavlja vprašanje, kaj nam bo prinesla prihodnost? Koliko bo tehnologija, ki že nastaja in še bo, vplivala na nadzorovanje in spreminjanje vedenja? Kako se bo človeštvo vedlo do prihajajočih nevarnosti vdiranja v posameznikovo osebnost? Kako bo pravu spričo novega znanja in tehnoloških dosežkov uspevalo zadrževati prizadevanje spreminjevalcev vedenja po uporabi tehnik, metod in sredstev, ki bodo prinašala boljše učinke in hitreje, ki pa bi lahko resneje ogrožala posameznikovo osebno nedotakljivost. Hkrati pa se zbuja misel, da je vse to lahko samo strah sedanosti in da se prihodnost ljudem v tem oziru ne bo zdela neprijetna, ker bodo živeli v drugačnih razmerah, kot živimo zdaj, ker bodo prihodnost doživljali v prihodnosti, in ne kot se je mi bojimo v sedanosti, iz katere prerokujemo, da bo zmanjkalo hrane, da bomo živeli le še v megalopolah, da bo okolje do skrajnosti onesnaženo in da bo človeštvo živelo le še na kupih svojih odpadkov.

Kaj nam že zdaj obetajo glede vedenjske tehnologije, metod za nadzorovanje in spreminjanje osebnosti (posamezne ali celih skupin)?

Že danes napovedujejo velike spremembe v opazovanju ljudi brez telesne navzočnosti nadzorovalcev. Prisluskovanje se razvija skoraj do fantastičnosti in prav tako snemanje ali fotografiranje najrazličnejših vrst (slikovno, telegrafija, barva radiografija, televizija). Razmišljajo o telepatskem prenašanju podatkov in sploh o možnostih biološkega telekomuniciranja. V skupinski terapiji naj bi sanje dobile poseben pomen, tako imenovano visceralno učenje,³⁵ ki ga je mogoče doseči s kontrolo zavesti nad pomanjkljivimi organskimi funkcijami, naj bi prineslo revolucionarne spremembe v samokontroli. Od biokemije, genetike, psihokirurgije itd. pričakujejo izredne dosežke glede sprememb v sestavi človekove osebnosti, pri čemer naj bi prišlo tudi do drugačnega reagiranja posameznikov. Nova oprema, nove droge in izumi naj bi bili temelj za sistematično razvijanje novih

³³ Castel, s. 135.

³⁴ Več o tem: Wilkins, s. 19.

³⁵ Pfeiffer, s. 27.

metod oblikovanja vedenja. Namesto, da bi »iskali nova načela in upravičevali stara, naj bi iskali predvsem nove uporabnosti«,³⁶ pravijo nekateri razmišljevalci ob možnostih za uporabo prihajajoče tehnologije na človeku (ne samo za izboljšanje telesnih in umskih zmogljivosti, marveč tudi pri oblikovanju osebnosti v duševnem smislu).

Od evgenike, izbire novih kombinacij genov, ob nadzorovanju dednosti, različnih možganskih kirurgičnih posegih, »presaditvah itd., električnih stimulacijah ipd., pa nam že danes postaja tesno, kaj se utegne z nami dogajati v prihodnosti ob spoznanjih genetskega inžiniringa in biološke revolucije.

Sedanja predvidevanja in spoznanja, do katerih prihaja človeštvo v zvezi z oblikovanjem vedenja, že začenjajo upoštevati tudi dejavnike predmetnega okolja, všteti arhitekturo in vse tisto, kar je zlasti delo človeških rok.

Z (novo) vedenjsko tehnologijo, naj bi zlasti pri vzgoji vplivali »na zmožnost sprejemanja, spomina, učenja, motivacijske sestave in interesa«;³⁷ s tem prihajamo do vprašanja, kakšnega človeka hočemo doseči. In sploh, kakšen naj bi bil in kdo naj bi oblikoval njegov model in zakaj (čemu)?

Pravo se bo v naslednjih desetletjih gotovo močno ukvarjalo z vprašanji vedenjske tehnologije. Najbrž bo razpeto med naraščajočimi zahtevami v uporabi novega znanja in dosežkov na eni strani ter bojaznijo pred prevelikim vdorom v človekovo zasebnost na drugi. Toda pravo je orodje politike in kake ideologije. Le-ta vsebuje družbene cilje, ki jih želi doseči, četudi šele v prihodnosti. Upati je, da bo človeštvo s svojimi močmi vedno kolikor toliko zmožno presojati svoje ravnanje, da bo spregledalo, kdaj namen posvečuje sredstvo in narobe, kajti »prvič v zgodovini ima človeštvo možnost izboljšati razmere za celotno človeško raso ali jo uničiti...«³⁸

Iz dosedanjih izkušenj lahko povzamemo, da se novo navadno le počasi prebija skozi staro in da zaradi nezaupanja v tehnološke novote pri spreminjanju vedenja ob pravnih ovirah le počasi spreminjajo prakso. Napredovanje, ki je dopustno vsaj po formalni plati, prihaja vedno v času, ko ni več srditih uporov. Če si tako predstavljamo prihodnost, se morda vendarle

ni bati zlorab vedenjske tehnologije za doseg kandidateiranega konformizma ali programiranega življenja.

Sklep

Najbrž je treba že danes razmišljati, kaj nam bo prinesel jutrišnji dan z dosti neznankami, saj prav glede vedenjske tehnologije odpira neslutene možnosti nasprotij ter moralno-etičnih, filozofskih in političnih vprašanj. Hkrati pa je težko že zdaj pripravljati rešitve; kajti če so »doktrine mirne preteklosti neustrezne za viharo sedanost«,³⁹ je lahko tudi današnje znanje pomanjkljivo za reševanje jutrišnjih vprašanj. Torej, kaj potem?

Vedenjski inžiniring, družbena kontrolna tehnologija, umetne naprave za sprejemanje podatkov o vedenju in reagiranju itd. lahko prinesejo zmedo v pojmovanju človekovega osvobajanja, omogočajo zlorabe in dehumanizacijo postopkov in sicer morda toliko bolj, kolikor bolj človeštvo občutljiva razmerja in vzgojo brezvestno prepušča avtomatiziranemu brezdušenemu biokemičnemu in sploh tehnološko uresničljivemu načinu »socializacije«. Čeprav nobena tehnologija ne more biti nevarna sama po sebi, marveč le, če je v rokah nevarnih ljudi, pa vendar omogoča želje po ravnanju z nevarnim orožjem v konfliktnih položajih, posebno takrat, kadar se utegnejo skrivati za gesla o varovanju družbe, kar je včasih tudi namen kriminalne politike.

S tem pa seveda nujno nastaja pomembno vprašanje, kako daleč naj gredo nadzorovalne dejavnosti pri človekovem vedenju in spreminjanju osebnosti z uporabo vedenjske tehnologije. Veliko pripadnikov (zlasti represivnih) državnih funkcij, posebno tisti, ki se najprej ali prvi srečujejo s kriminalnim podzemljem, prikazuje nujnost čedalje širše uporabe raznih naprav za odkrivanje podatkov in vplivanje na voljo kot učinkovitega sredstva za dohajanje pri merjenju sil z nevarnejšimi devianti. Le-ti se namreč ne obotavljajo uporabiti sodobno tehnologijo za uresničevanje svojih namenov. In zakaj naj bi bilo nadzorstvo z vsemi neformalnimi in formalnimi organizacijami, ki izvajajo socializacijo, pri nasprotnih udarcih manj iznajdljivo in gibčno. Ponekod v svetu so bili poskusi, da bi se formalno nadzorstvo s svojimi

³⁶ London, s. 12.

³⁷ Throll-Starr, s. 132.

³⁸ Castel, s. 121.

³⁹ Pettibone, s. 8.

skrivnimi enotami bojevalo zoper nasilje z istimi sredstvi kot podzemlje (prim. tovrstne pojave v Argentini), kolikor se neformalne skupine posameznikov mimo formalnega nadzorstva same ne združujejo, da bi se obvarovale pred kriminalom.

Toda v pravno urejeni družbi ni mogoče dopustiti, da bi se v njenem imenu dogajalo kar koli, kar glede poseganja v pravice drugih ni vnaprej dogovorjeno in dopustno. Pri tem gre seveda za pravno urejenost stanja; poleg tega obstajajo množice položajev, v katerih gre za razne manipulacije, indoktrinacije itd., ne samo posameznika, marveč celih skupin prebivalstva.

To je toliko bolj dvomljivo, kolikor bolj se uresničuje ob nemožnosti upiranja ali v razmerah, ki ne omogočajo normalne polemike in razvoja človeške osebnosti. »Vprašanje je, ali uporaba teh sredstev v konkretnem primeru pelje k osvobajanju človeka ali ne.«⁴⁰

Vendar človeštvo in posameznik ne bosta mogla obstajati brez uspešnega zunanega in notranjega nadzorstva nad vedenjem. Zagotovo se tudi nikoli ne bo mogoče odpovedati spoznanjem vedenjskih znanosti; teh bo čedalje več in z veliko novimi spoznanji ter tudi drugačnimi nazori. Ob vsem tem pa danes prihajamo do ugotovitve, da je vedenje lahko najbolj ustrezno »če so urejevalni mehanizmi, pravila ali vedenjske norme široko sprejeti in v pomembni stopnji določajo temelj za osebno istovetnost.«⁴¹

Samoupravna socialistična družba s svojo naravnostjo lahko v okviru organizacije »socialističnega samoupravnega reda in miru«⁴² učinkovito odstranjuje, deformacije in vplive na vedenje ob polni udeležbi slehernika, ta naj ne bi imel občutka, da je objekt kake manipulacije. Čeprav so verjetno nevarnosti zlorab manjše kot kje drugje, pa idealna zamisel nima nobene teže, če jo demantira praksa, ki splošna načela in izhodišča ne zmore uporabljati kot pravilo za reševanje konkretnega.

Dosežki znanosti o vedenju že dajejo velike možnosti za raziskovanje in preskušanje; ti sicer dokaj pogosto potekajo na posamezniku, nikakor pa ne kaj dosti več. Socialne metode pa bi morali prav tako vrednotiti v širšem obsegu, zlasti če gre za vplive na vedenje in vedenjske spremembe pri posameznih družbenih skupinah, posebno tistih, za katere se najpogosteje ugotavlja, da so odklonske.

⁴⁰ Vodopivec, K., s. 799.

⁴¹ Neal, s. 104, v Alienation and Social Control.

⁴² Najman, s. 225.

LITERATURA

1. Amos, W. S.: The Philosophy of Corrections: Revisited. *Federal Probation*, Washington 38/1973/1, s. 43—46.
2. Anttila, I.: Punishment Versus Treatment is There a Third Alternative? *Abstracts on Criminology and Penology*, Deventer (Netherlands) 12/1972/3 s. 287—290.
3. Arnold, W. R. and B. Stiles: A Summary of increasing Use of »Group methods« in Correctional Institutions. *International Journal of Group Psychotherapy*, New York 22/1972/1 s. 77—92.
4. Bohnenkamp, E. Verhaltenstherapie. *Unsere Jugend*, München itd. 23/1971/10 s. 472—474.
5. Bregant, L.: Zniževanje motivacijskega nivoja in deviantno vedenje. Pomen varovalnega vedenja in nevtralizacijskih tehnik. *Anthropos*, Ljubljana 1973/3—4 s. 61—62.
6. Brown, M. E. and M. Seliger: A Nontherapeutic Device for Approaching Therapy in an Institutional Setting. *International Journal of Group Psychotherapy*, New York 19/1969/1 s. 88—95.
7. Begelman, D. A.: Ethical Issues in Behavioral Control. *Mental Health Digest*, Washington 5/1973/10 s. 44—47.
8. Castel, J. G.: Legal Implications of Biomedical Science and Technology in the Twenty-First Century. *The Canadian Bar Review*, Ottawa 51/1973/1 s. 119—136.
9. Christiansen, K. O.: Some Considerations on the Possibility of a Rational Criminal Policy. *UNAFEL*, Tokyo 1974/7 s. 49—82.
10. Christiansen, K. O.: What are the Main Objectives of each of the Segments of the Criminal Justice System, and can they be reconciled? *UNAFEL*, Tokyo 1974/7 s. 94/98.
11. Cooper, H. H. A.: Crime Control and Deterrence Perspective. *Criminology*, Beverly Hills 11/1973/2 s. 161—182.
12. Cooper, J.: Social Care and Social Control. *Probation*, London 16/1970/1 s. 22—25.
13. Destouche, C.: Amerika odkriva skupinsko psihoterapijo. *Naši razgledi*, Ljubljana 18/1969/11 s. 345—347.
14. Di Gennaro, G. and E. Vetere: The Crisis of the Concept of Correctional Treatment. *International Journal of Criminology and Penology*, London itd. 2/1974/3 s. 295—314.
15. Downes, D. and P. Rock: Družbena reakcija na deviantnost in njen vpliv na kriminal in delinkventovo prihodnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana 23/1972/4 s. 278—284.
16. Eddy, W. B. and R. J. Saunders: Applied Behavioral Science in Urban Administrative Political Systems. *Mental Health Digest*, Washington 4/1972/5 s. 31—34.
17. Fariello, A.: Organization of Crime Prevention in Cities. *International Criminal Police Review*, Paris 27/1972/255 s. 37—38.
18. Gemignani, R. J.: Youth Services Systems. Diverging Youth From the Juvenile Justice System.

- Federal Probation, Washington 36/1972/4 s. 48 do 53.
19. Gold, M.: A Time for Skepticism. **Crime and Delinquency**, New York 20/1974/1 s. 20—24.
 20. Haferkamp, H. & G. Meier: Sozialarbeit als Instanz sozialer Kontrolle. **Kriminologisches Journal**, Hamburg 4/1972/2 s. 100—114.
 21. Hall, J.: Penal Institutions and Behaviour Modification. **Probation Journal**, London 21/1972/2 s. 46—50.
 22. Hoefnagels, G. P.: **The Other Side of Criminology**. Deventer (Holand), Kluwer B. V. 1973, 181 s.
 23. Kelly, F. J. and D. Baer: Physical Challenge as a Treatment for Delinquency. **Crime and Delinquency**, New York 17/1971/4 s. 437—445.
 24. Kudrjavcev, V.: Naučno-tehniška revolucija i borba s antiobščestvenim povedenjem. **Sovetska justicija**, Moskva 1970/14 s. 1—3.
 25. Lehmann, G. and J. Renneberg: The Development of a Complex System of Crime Control and Prevention in the German Democratic Republic. **Law and Legislation in the German Democratic Republic**. Berlin 1970/1 s. 16—34.
 26. Levine, S.: Psychotherapy as Socialization. **Mental Health Digest**, Washington 2/1970/2 s. 23—26.
 27. Linzer, S.: Federal Procedure for Court Ordered Electronic Surveillance: **The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science**, Baltimore 60/1969/2 s. 203—214.
 28. London, P.: The End of Ideology in Behavior Modification. **Mental Health Digest**, Washington 4/1972/12 s. 9—13.
 29. Luger, M. and J. S. Lobenthal: Cushioning Future Shock in Corrections. **Federal Probation**, Washington 38/1974/2 s. 19—23.
 30. May, D.: Delinquency Control and the Treatment Model: Some Implications of Recent Legislation. **The British Journal of Criminology**, London 11/1971/4 s. 359—370.
 31. Milanović, V.: Socijalizacija ličnosti u jugoslovenskom društvu. **Socijalizam**, Beograd 12/1969/1 s. 47—58.
 32. Najman, V. N.: **Sociopatologija u socijalističkom društvu**. Beograd, »Vuk Karadžić« 1973, 248 s.
 33. Nicholson, R. C.: Transactional Analysis: A New Method for Helping Offenders. **Federal Probation**, Washington 34/1970/3 s. 29—39.
 34. Outerbridge, W. R. and E. W. Harrison: Confrontation, Criminal Justice and Corrections: A Future History. **The Canadian Bar Review**, Ottawa 51/1973/1 s. 71—83.
 35. Pečar, J.: Futurologija in obravnavanje kriminalnosti. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 21/1970/4 s. 253—264.
 36. Pečujlić, M.: **Budućnost koja je počela**. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1969, 149 s.
 37. Pettibone, J. M.: Community-Based Programs. Catching Up With Yesterday and Planning for Tomorrow. **Federal Probation**, Washington 37/1973/3 s. 3—8.
 38. Pfeiffer, J. E.: Visceralno učenje: Nova čovekova sposobnost? **Novosti iz nauke i tehnike**, Beograd 8/1971/7 s. 27—29.
 39. **Resolucije desetega kongresa Zveze komunistov Jugoslavije**. Ljubljana, Komunist 3. junij 1974 s. 28—30.
 40. Sandrock, T.: Najsodobnejše znanstvene metode v službi policije. **Varnost**, Ljubljana 20/1971/7—8 399—402.
 41. Scott, J. P.: Synthesis and Implications: Social Control in a Mass Society. **Social Control and Social Change**. Edit. by J. P. Scott and S. F. Scott. Chicago itd., The University of Chicago Press 1971 s. 191—224.
 42. Schoenfeld, C. G.: A Psychoanalytic Theory of Juvenile Delinquency. **Crime and Delinquency**, New York 17/1971/4 s. 469—480.
 43. Shore, M. F.: Psychological Theories of the Cause of Antisocial Behavior. **Crime and Delinquency**, New York 17/1971/4 s. 456—468.
 44. Skaberne, B.: Sedmi mednarodni kongres vzgojiteljev neprilagojene mladine. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 21/1970/4 s. 296—303.
 45. Skaberne, B.: Osmi mednarodni kongres vzgojiteljev neprilagojene mladine. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 25/1974/3 s. 210—215.
 46. **Social Control and Social Change**. Edit. by J. P. Scott and S. F. Scott. Chicago itd., The University of Chicago Press 1971 s. 103—135.
 47. Sokolov, N.: Pravovajna propaganda sredi mlodeži. **Socialističeskaja zakonnost'**, Moskva 47/1970/4 s. 69—71.
 48. Somerville, J. G.: A Study of the Preventive Aspect of Police Work with Juveniles. **The Criminal Law Review**, London 1969/9 s. 472—484.
 49. Spencer, J. C.: Social Methods of Treatment. **Le Traitement des Delinquants**, Montréal 8/1969/2 s. 379—396.
 50. Spergel, I. A.: Community-based Delinquency-Prevention Programs: An Overview. **The Social Service Review**, Chicago 47/1973/1 s. 16—31.
 51. Spreminjanje vloge učitelja. **Raziskovalec**, Ljubljana 4/1974/9 s. 369—372.
 52. **Stališča in sklepi 7. kongresa Zveze komunistov Slovenije**. Uredil F. Brglez. Ljubljana, ČZP Komunist 1974 s. 35—83.
 53. **Task Force Report: Science and Technology**. Washington, U. S. Government Printing Office 1972, 228 s.
 54. **Technology, Power, and Social Change**. Edit. by C. A. Thrall and J. M. Starr. Toronto itd., D. C. Heath and Co. 1972, 178 s.
 55. Thomas, E. J. & C. L. Walter and K. O'Flaherty: Computer-assisted Assessment and Modification: Possibilities and Illustrative Data. **Social Service Review**, Chicago 48/1974/2 s. 170—185.
 56. Vigod, Z. L.: A Prison Therapeutic Community and Its Decision-making Structure. **Canadian Journal of Criminology and Corrections**. Ottawa 16/1974/4 s. 411—420.
 57. Vodopivec, K.: O konceptualnih problemih grupnega dela. **Teorija in praksa**, Ljubljana 9/1972/5 s. 792—804.
 58. Vondracek, F. W. & H. B. Urban and W. H. Parsonage: Notes on Policy and Practice. Feasibility of and Automated Intake Procedure for

- Human Services Workers. *Social Service Review*, Chicago 48/1974/2 s. 271—278.
59. Wickwar, W. H.: Community Development for Social Defence. *International Review of Criminal Policy*, New York 1969/27 s. 47—53.
60. Wilkins, L. T.: Variety, Conformity, Control and Research: Some Dilemmas of Social Defence. *International Review of Criminal Policy*, New York 1970/28 s. 18—23.
61. Williams, R. J.: Biologija ponašanja. *Novosti*, Beograd 9/1972/11 s. 8—14.
62. Zupančič, B.: Novi pogledi na kriminologijo, njeno vlogo in njena izhodišča. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana 23/1972/4 s. 236—246.
63. Žerjav, C.: Uporaba novih operativnih tehničnih sredstev in metod v službi javne varnosti. *Varnost*, Ljubljana 20/1971/7—8 s. 329—333.

UDC 301.173.7:159.925

Some Deontological Problems connected with the Control and Changing of Behaviour

Pečar, dr. Janez, Senior Scientific Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Technology of behaviour, the influence and activities for the control or change of human behaviour are becoming more and more a central question of science as well as of everyday practice. They incite several deontological, crimino-political, social and also philosophical considerations. In this connection, many doubts arise as to how to achieve the aims set for. This refers especially to socialization of people, to the treatment of offenders within the frame of limitation of freedom, to the application of penal sanctions, to the application of science and technology in the process of changing people's

behaviour. In all these areas the fear appears for protecting the man's privacy and integrity. In this connection, discussions on the changing of behaviour of those who control and change people's behaviour are not unimportant: especially if taken into account that their stand-points are inspired by their own deontological codes. Considering the development of technology on one side and the development of humanization on the other, one can not but think about the future which could in this respect bear more conflicts than does it today.